

Yazar/Author
Nihat DEMİRKOL*

Makale Adı/Article Name

Toplumsal Vahdetin İnşasında Tasavvufi Düşüncenin Rolü

The Role Of Sufistic Way Of Thinking In The Construction Of Social Unity And Solidarity

ÖZ

Tasavvuf, İslam'ın içinde yer alan bir öğretiler ve İslam mistisizminin bir dalıdır. Tasavvufi düşünce, Allah'a yakınlaşmak ve O'nu daha iyi tanımak için ibadet ve manevi yönelim yoluyla kişisel bir gelişim arayışını içerir. Tasavvufun temel felsefesi, insanın Allah'a yakınlaşması için iç dünyasının keşfedilmesi ve kendini aşmasıdır. Bu süreçte, insanlar arasındaki ayrılıkların ve farklılıkların önemini azaltan bir anlayış geliştirir. Tasavvuf, insanların toplumsal vahdete katkıda bulunmaları için gereken araçları sunar. Toplumsal vahdet ise, birlikte yaşayan insanların ortak amaçlarına ulaşmak için beraber çalıştıkları, dayanışma içinde oldukları ve birbirlerine yardım etmek için çaba gösterdikleri bir kavramdır. Tasavvuf, insanların kendileriyle ve Allah ile bağlantılarını güçlendirerek, toplumsal vahdete katkıda bulunmalarına yardımcı olabilir. Zira tasavvuf öğretisi, insanların birbirleriyle olan bağlarını güçlendirmeleri ve toplumsal dayanışmayı artırmaları için insanlar arasındaki engelleri azaltmaya yardımcı olur. Bu da, toplumsal vahdete katkıda bulunarak, insanların birlikte yaşama ve ortak amaçlara ulaşma konusunda daha başarılı olmalarını sağlar. Bu makalede tasavvuf düşüncesinin toplumsal vahdetin inşasında nasıl bir etki ettiğini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Toplum, Tasavvuf, Vahdet.

ABSTRACT

Sufism is a teaching within Islam and is a branch of Islamic mysticism. Sufi thought involves the search for a personal growth through worship and spiritual orientation in order to get closer to God and get to know Him better. The basic philosophy of Sufism is the exploration of one's inner world and self-transcendence in order to get closer to God. In the process, it develops an understanding that reduces the importance of the differences and differences between people. Sufism provides the tools for people to contribute to social revelation. Social savagery, on the other hand, is a concept in which people living together work together, are in solidarity and strive to help each other in order to achieve their common goals. Sufism can help people contribute to social well-being by strengthening their connection with themselves and with Allah. Because the Sufi teaching helps to reduce the barriers between people in order to strengthen their ties with each other and increase social solidarity. This, in turn, contributes to social well-being, enabling people to be more successful in living together and achieving common goals. In this article, we will try to discuss how Sufi thought has an impact on the construction of social savagery.

Keywords: Qur'an, Society, Sufism, Wahdat.

* Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı, tefsir63urfa@hotmail.com ORCID: 0000-0001-5929-8161

Extended Abstract

Sufism has an important place in the construction of Islamic thought. Sufism, which deals with the mystical aspect of Islam, is among the disciplines that construct the spiritual dimension. Therefore, Sufism emerged as an interpretation of traditional Islamic teachings. Sufism focuses on the inner dimensions of Islam and aims to bring individuals closer to Allah, deepen their spiritual development, and enhance their spiritual experience. Sufism is considered the representative of the spiritual dimension in Islamic thought. The purpose of this tradition is to enable the individual to get closer to God and reach spiritual depth by providing his inner transformation. For this reason, Sufism has been a common teaching among people throughout history.

The teaching of Sufism is not only an influential teaching in Islamic thought. Because mystical teachings have an important place in many beliefs. Especially in eastern religions, mysticism is more prominent. The doctrine of mysticism has become extremely famous in the beliefs in the Indian subcontinent. Therefore, people's approach to the sacred has been significantly shaped in the context of the beliefs they belong to.

Unity, on the other hand, expresses social unity. As a matter of fact, thanks to the influence of Sufism on society, it can contribute to the construction of social unity. Man is seen as the manifestation of God's existence and realizes inner transformation in his journey to reach Allah. According to Sufi thought, an inner transformation and a spiritual journey are necessary for man to reach Allah. This journey involves the process of transcending the ego and purifying oneself from worldly bonds. In this process, man discovers his inner world, takes stock of his soul, and tries to feel the presence of God in his heart. The universe is the manifestation of God. Every being reflects the beauties and names of God. The order, balance and beauty observed in the universe are an indication of God's power to create. Therefore, according to Sufi thought, everything in the universe is a verse that reflects the existence of God. Man is seen as the manifestation of God's existence and realizes inner transformation in his journey to reach Allah. The universe is also considered as a verse that reflects the beauties of Allah. Sufism advises to nurture this relationship with love, affection and devotion. The most important concept that comes to the fore in this relationship is tawhid. This concept, which is expressed as the unity of God as its shortest definition, is a concept that constitutes the main theme in Sufi thought. With the internalization of the concept of tawhid, Sufi thought affects the formation of social violence. Because Sufism offers many teachings that contribute to the improvement of people's relations with each other and the formation of social unity.

Sufism directly affects society through the individual. Individuals lay the foundation for social change by making changes within themselves. The educational processes of Sufism are long and tiring. Because it is extremely difficult for one to give up one's self and surpass oneself and surpass spiritual positions. The Sufi journey, which has been given for years, is sometimes interrupted and ends at the beginning of the road. Those who complete the process enter society and initiate change through their state of being. As a matter of fact, since the change begins in the individual himself, the change of society begins as the individual changes himself. At this point, Sufism is an important extra in the change of the individual. Therefore, it is possible to express Sufism as one of the most important ways to shape society. Therefore, the point emphasized in our study is important.

The idea of tawhid and wahdat wujud in Sufism is an important phenomenon in the construction of social unity. Because tawhid in Sufism; The firm testimony that Allah is closer to him than anything else and that He is above all is defined as the holding of His person since everything that can be conceived and imagined by reason. Wahdat-i wujud, on the other hand, means the unity of being. It is based on the principle that there is nothing outside of God. The understanding of wahdat al-wujud states that existence is one and that no entity is real other than His existence and manifestations. The only way to know His existence is not through reasoning, but through observation and spiritual experience. In order for unity to be real, there must be intimacy. In the perception of tawhid of the wahdat-i body, the experience and observation of the Sufi are extremely important. In other words, there is a situation of being an interlocutor in person. With the doctrine of wahdat-i wujud, tawhid rises to an experiential dimension. Sufism's approach to tawheed has emerged, albeit partially, as a body of revelation. It is a system of thought that consists mostly of the framework of the Qur'an and Sunnah. In this context, it is possible to see Sufism's idea of monotheism and the understanding of wahdat body as important approaches in the construction of social wahdat. Therefore,

it is possible to state that Sufism has the potential to create social violence. Themes such as "love of God" and "love of man" in Sufi traditions can help create connections between people. Sufi orders and communities can create a network of solidarity in society around the phenomenon of tawhid by helping each other and supporting each other. In addition, Sufism can also act as a bridge between different religions and cultures, emphasizing messages of peace and tolerance. In Sufi teachings, it is emphasized that everyone is equal as a human being and focuses on the common values and goals of humanity.

In this study, we first presented a general approach to Sufi thought. We tried to create a tendency for unity by articulating the general goal of Sufism. We discussed the approaches of Islamic thinkers to wahdat and drew attention to the differences between it and social wahdat. Knowing these differences is important in terms of social unity approach. There are differences between wahdat and social unity in Sufism in terms of their understanding of existence.

Giriş

Tasavvuf, İslam'ın mistik bir ekolüdür ve İslam'ın içinde yer almaktadır. Tasavvuf, insanın Allah'a yakınlaşmasını ve tecellilerini deneyimlemesini amaçlayan bir yol ve öğretiler. Tasavvufun temel prensibi, insanın Allah ile bütünleşmesi ve Allah'ın varlığının tüm yaratılışta tecelli ettiği fikridir (Serrâc, 1960: 48.; Ebu Nuaym, 1974: I, 22.; Öngöre, 2011: XL, 119-126). Vahdet ise Allah'ın birliği anlamına gelmektedir. İslam inancına göre Allah, tek ve biriciktir ve her şey O'nun kontrolü altındadır. Vahdet, Allah'ın her şeyde ve her yerde var olduğu fikri üzerine kuruludur (Durusoy, 2012: XLII, 430-432). Toplumsal vahdet ise toplumun birlik ve beraberlik içinde olması, ortak değerler etrafında bir araya gelmesi, dayanışma ve işbirliği içinde hareket etmesi anlamına gelir. Bu kavram genellikle toplumsal barış, huzur ve istikrarı ifade eder (Demirkol, 2022: 50-57).

Toplumsal vahdet, farklı kültürlerin, dil ve dinlerin bir arada yaşadığı toplumlarda önemlidir. Bu tür toplumlarda, herkesin birbirine saygı duyması, hoşgörülü olması ve ortak amaçlar için birlikte çalışması gereklidir. Toplumsal vahdetin olması, sosyal adaletin sağlanması, insan haklarının korunması ve demokratik değerlerin yerleşmesi açısından da önemlidir (Bkz: Demirkol, 2022: 35-40).

Tasavvuf ve vahdet arasındaki ilişki, tasavvufun temel prensibi olan insanın Allah ile bütünleşmesi fikrine dayanır. Mutasavvıflar, insanın Allah'ın varlığını hissetmesi için iç dünyasını keşfetmesi gerektiğini savunurlar. Bu keşif, insanın kendi içindeki Allah'ın varlığını fark etmesi ve böylece Allah ile bütünleşmesi anlamına gelir. Bu birleşme, vahdet fikrine paralel olarak Allah'ın varlığının her şeyde ve her yerde olduğu fikrine dayanır (Türer, 1995: 13.; Kılıç, 2015: 27 vd.; Uludağ, 2001: 301). İslam düşünürleri arasında da vahdet konusuna farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Zira İbn Sînâ'ya (ö. 1037) göre vahdetin üç tane özelliği bulunmaktadır.

Birincisi: Vahdet cevherin var olmasının zati unsuru değildir. Fakat var olmasının lazımıdır.

İkincisi: Maddedeki vahdeti kesret takip eder.

Üçüncüsü ise vahdet sadece cevherler için değil arazlar içinde söz konusudur (İbn Sinâ, 1985: 515). Kindî (ö. 866) ise vahdeti zatî ve vahdeti arazî şeklinde ayırırda bulunmaktadır. Kindî'ye göre yalnızca Allah'ın varlığı zatidir. Bundan dolayı da sadece Allah'ın varlığı gerçek olup O'nun hakkında hiç bir şekilde kesret düşünülemez. Dolayısıyla da mevcudat içerisindeki arazi vahdet insanı gerçek vahdet sahibi Allah'a yönlendirir. (Kindî, 1950: I, 128-131). Farabî'ye (ö. 950) göre vahdet bir şeyin özel varlığıdır. Mevcudattaki şeyler için her ne kadar "vahid" adı kullanılırsa da ilk varlık yani Allah'ın "vahid" adını alması gerekir (Farabî, 1986: 86). İbn Rüşd (ö. 1198) ise gerçek anlam da vahdetin Allah'a ait olduğunu ifade etmekte ve diğer mevcudatın vahdetini Allah'tan aldığına dile getirmektedir. (İbn Rüşd, 2004: 134-135). Dolayısıyla İslam'ın bir parçası

ve mistik bir ekol olarak tasavvuf ile Allah'ın birliği prensibinde yer alan vahdet kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır. Tasavvuf, insanın Allah'a yakınlaşmasını, vahdet ise Allah'ın birliği prensibini vurgular ve insanın Allah ile bütünleşebilmesinin yollarından biridir. Toplumsal vahdet ise Allah'ın birliğini ifade eden tevhid inancının topluma tecellisi ile gerçekleşen bir olgudur. Zira tasavvuf'un mistik düşüncesi toplumsal vahdetin oluşmasına katkı sunabilir. Bunun temelini ise tasavvufdaki tevhid düşüncesinde bulmak mümkündür.

1. Tasavvufta Tevhid Düşüncesi

Tasavvuf düşüncesinde tevhid, tasavvufun temel prensiplerinden biridir ve Allah'ın birliği kavramına dayanır. Bu prensip, İslam'ın en temel inancı olan "La ilahe illallah" yani "Allah'tan başka ilah yoktur" anlayışına dayanır. Tasavvuf düşüncesinde tevhid, Allah'ın her şeyi yarattığını, her şeyin kaynağının Allah olduğunu, her şeyin Allah'ın iradesiyle meydana geldiğini ve Allah'ın varlığının her şeyde olduğunu kabul eder. Bu nedenle, mutasavvıflar evrenin ve insanın gerçek doğasını Allah'ın birliğinin ve varlığının yansıması olarak düşünürler (Bardakçı, 2021: 255 vd.).

İslam düşüncesi, tevhid inancı üzerine bina edilmiştir. Bundan dolayı İslamî düşüncenin esası tevhid inancının etkisiyle sürekli etkindir. Dolayısıyla tevhid inancından hareketle, hayatın her alanına etki eden vahdet fikrini bulmak mümkündür. İslam düşüncesinde zamanla oluşmuş bütün ilmi disiplinlerin temeli tevhid ve vahdet merkezli olarak gelişmişlerdir. Zira "*Müslüman bilginlerin üstün ve en başarılı oldukları fizik ve astronomiden biyoloji ve tıbbaya kadar bütün bilimlerde bu birlik ruhu hakimdir. Çünkü ilahiyat ve felsefeden bilimlere ve sanatlara kadar bütün alanlarda İslam kültürünün kilit taşı, birlik fikridir. Bu temel birlik (tevhid), Allah'ın bir olduğu ifadesiyle sınırlı kalmaz. Tevhid yapılmış (olmuş bitmiş) niteliğinde değil, yapmak düzeyindedir. Tevhid, Greklerininki gibi bir varlık felsefesi kurmaz, tam aksine bir eylem felsefesi kurar.*" (Garaudy, 2018: 54). Tasavvuf ise tevhidi yaşantıya yansıtan bir disiplindir. Kelamcılarının, tevhid prensibini daha çok rasyonel şekilde ele almaları, tasavvuf erbabını tatmin etmemiş ve sufiler tevhidi dil ile yapılan önermelerden ziyade, yaşantıya entegre bir şekilde yani tevhidi bizzat yaşayarak hayata yön vermeye çalışmışlardır. Tasavvuf erbabının hayat içerisinde nihai idrak ve hedefi vahdet bilinci olmuştur. Bu durum zaman zaman yanlış anlaşılmalara da sebebiyet vermekle beraber,¹ sufideki vahdet hali kendi sınırlı ve sonlu halini inkâr ederek, mutlak varlığın dışında hiçbir şeyin var olmaya layık olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır. Bu durum tasavvufta "fena" makamı olarak ifade edilir. Başka bir ifadeyle tasavvuf erbabının tevhid nazariyesine olan yaklaşımını "bilmek" değil, "olmak" olarak tanımlayabiliriz (Sunar, 1975: 6.; Nicholsun, 1978: 248.; Güzel, 2001: 197).

Tasavvuf ıstılahında tevhid; sufi'nin, Allah'ın kendisine her şeyden daha yakın olduğuna ve her şeyden önce olduğuna katî bir şekilde şahadet etmesi, O'nun zatının akılla tasavvur ve tahayyül edilebilen her şeyden beri tutulması olarak tanımlanmaktadır. (Kaşani, 2004: 167.; Kılıç, 2015: 23-24.; Uzun, 2013: 29-32.; Özköse, 2014: 399). Tasavvuf erbabının tevhidin karşıtı olan şirkle mücadele konusundaki tavırları, tevhide olan yaklaşımlarının farklı olduğunu göstermektedir. Kur'an'da şirk ile ilgili birçok ayet olmasına karşın, sufilerin en çok üstünde durdukları ayetin "*أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ*" "*Hevasını kendisine ilah edineni gördün mü?*" (Casiye:45/23) olması, şirkin gizlisine dikkat çektiklerini göstermektedir. Hatta bu anlayış "Sen çekilirsene aradan, kalır seni yaratan." şeklinde ifade edilmiştir (Derin, 2010: 91-124). Tasavvufçu müfessirler ayette hevasından kurtulmanın yöntemi olarak riyazete uymak ve muktedi olduğu şeyhi onu terbiye etmediği sürece her türlü dalalete gireceğini belirtmektedirler. Salikin dizgininin hevasının elinde

¹ Hallac-ı Mansur ve Cüneyd-i Bağdadiyi örnek olarak verebiliriz.

olup kalbin dünya hevasına tabi olacağını ve bu şekilde de takvalı olunmayacağını ifade etmektedirler. (Kuşeyrî, tsz.: III, 393.; Sülemî, 2001: II, 240).

Kelamcılar, Allah'ın insan ve alemde uzaklığına yoğunlaşırken, tasavvufcular ise kişiyi her türlü his ve hevadan soyutlaştırıp, tevhidin mana ve mefhumunda zirveye çıkarmaktadırlar (Özköse, 2014: 400). Tasavvuf erbabı tevhidin mana ve mefhumunu entelektüel seviyesinin üstünde, zevkî bir tarzda yakalamaya çalışmaktadır. Bunun da vahyin batınını (iç yüzünü) anlamakla ve miraçtaki gibi Hz. Peygamberin yaşadığı tecrübeye benzer bir tecrübeyle olacağını ifade etmektedirler. Bunun yolu ise sufi literatürde, insanın kalp veya gönül gözünü açması ve tecelliyât-ı ilahiyeyi fark etmekten geçmektedir. (Attar, 1984: 238.; Demirel, 1992: 104).

Tasavvufçular sağlam ve güvenilir bilgiyi elde etmenin ancak “keşf” ile mümkün olacağı kanaatinde dirler. Çünkü bilginin salt bir haber olmayıp şüphe kabul etmeyen, görülmüş, yaşanmış ve bilinmiş olan bir şey olduğunu ifade etmektedirler. Bu minvalde tasavvufun batınî yönü, zahirinden ayrılmaktadır. Daha çok ferdi düzeyde bir tecrübeyi hedeflemektedirler. (Yüksel, 1991, 42-44.; Keklik, 1990: 35-38.; Altıntaş, 1980: 123-136.; Burekhard, 1982: 15). “*Sufiler, tevhidi insanın bizzat bireyin kendi zihni seviyesi, bilinç ve öğrenim düzeyi açısından ele alıyorlar.*” (Güzel, 2001: 198). Mesela Sühreverdî (ö. 632/1234) seyr-i sülûkta olan salikin, tevhid bilincine ulaşmasında zikir metodunu kullanmakta ve bunu şöyle ifade etmektedir: “*Kul, kalbinde muvafakat ve iştirakiyle, halvet esnasında kelime-i tevhidi tekrarlamaya devam edince neticede tevhid kelimesi nefsin itirazlarını izale ederek kalbe yerleşir. Kelime-i tevhid lisanı istila edip dilden kolayca akmaya başlayınca kalbe sirayet eder. Lisan sukuta geçse bile kalp durmaz; zikrini sürdürür ve neticede kelime-i tevhid kalpte cevher haline gelerek yakın nurunun kalbe yerleşmesini sağlar.*” (Sühreverdî, 1989: 273).

Tasavvufta tevhid, “bir”i görme durumudur. Yalnızca bir’i görme ve duymadır. Ondaki başkasının varlığının ne görülmesi ne de bilinmesi söz konusu değildir. Tevhid hakikatinde zirveye ulaşan sufi “bir” den başka her şeyi unuttur. Bundan dolayı tasavvuf erbabı tevhidi ruhen yaşayan ve zevk eden bir yaşantı hali olarak görmüşler ve sufinin durumuna göre yani tevhid içerisindeki makamına göre sınıflandırma yapmışlardır. (Türer, 1995: 213.; Kılıç, 2015: 27 vd.; Uludağ, 2001: 301)

Sufinin tevhide yaklaşımlarında üç farklı tevhid algısı ortaya çıkmaktadır:

Birincisi: Avamın tevhidi. Bu derecedeki tevhid, Allah’tan başka ilah olmadığını ifade etmek, yani Kelime-i tevhidi söylemektir.

İkincisi: Havâssın tevhidi. Bu derece ise Allah ile başkasını görmemektir.

Üçüncüsü ise Allah’ın zatından başkasını görmemek olarak ifade edilmektedir (Kayserî, 2012: 233.; Kaşanî, 2004, 167).

Dolayısıyla sufilerin tevhide olan yaklaşımı Allah’ın gerçek varlık olduğu, insanın ise gölge yani hayali bir varlık olduğudur. Özellikle ilk dönem sufilerde yaygın olan bu kanaati Cüneyd-Bagdadîde bulmak mümkündür. Zira Bagdadîye göre havasın tevhid anlayışı Allah dışında gerçek varlığın olmadığıdır. Havas ehl-i olanlara göre Allah’tan başka varlık yoktur ve tevhid her yönüyle insanları kuşatmıştır (Kuşeyî, 1995: 475).

2. Vahdet-i Vucud Anlayışı

Tasavvufta tevhid ile ilgili yaklaşımlardan bir tanesi de vahdet-i vucud’dur. Vahdet-i vucud, terkip olarak varlığın birliği anlamına gelmektedir. Allah’ın dışında hiçbir şeyin olmadığı esasına dayanmaktadır. İbnu’l-Arabî (ö. 638/1240) ile zirveye ulaşan vahdet-i vucud, Kur’an ve sünnet eksenli bir tefekkür sistemidir. Vahdet-i vucud anlayışı, varlığın bir tane olduğunu ve O’nun

varlığından ve tecellilerinden başka hiçbir varlığın gerçek olmadığını ifade etmektedir. Sadece O'nun varlığını bilmenin yolu ise akıl yürütme değil, müşahede ve manevi tecrübe yoluyla olmaktadır. (İbnu'l-Arabî, 2013: 19-21.; Ögke, 2014: 472).

Vahdet-i vücudu iki şekilde anlamak mümkündür.

Birincisi: Varlığın birliği.

İkincisi ise bu birliğin gerçekte olmasıdır. Yani müşahede veya itibari ile olmamasıdır. (Demirli, 2012: XLII, 431)

Birliğin gerçekte olabilmesi için yakınlığın olması gerekmektedir. Vahdet-i vücudun tevhid algısında, sufînin yaşadığı tecrübe ve müşahede son derece önemlidir. Yani bizzat muhatap olma durumu vardır. Kur'an'da Hz. Yunus'un (as) balığın karnındayken *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ* "...Senden başka ilah yoktur..." (Enbiya: 21/87) ifadesi tek bir yerde ve ikinci tekil şahıs zamiriyle geçer ve kelime-i tevhidi akla getirmektedir. Hz. Yunus'un bu duayı balığın karnında, kendisinin kurtulmasına yönelik hiçbir durum kalmayınca ifade etmesi, müşahede mertebesi olarak yorumlanabilir. Çünkü ayette doğrudan muhatap olma durumu bulunmaktadır. İnsanın bu makama çıkabilmesi için dünyevi zevklerden ilişkisini kesmesi gerekmektedir. Aksi takdirde müşahede makamına ulaşması mümkün değildir. (Razî, 1999: I, 136).

Vahdet-i vücud öğretisi ile tevhid, tecrübî bir boyuta çıkmaktadır. Mutasavvıflara göre kelamcıların ve felsefecilerin tevhid algısı eksik sayılmaktadır. Hatta Molla Fenariye (ö. 834/1431) göre vahdet-i vücudcular dışında hiç kimse gerçek anlamda birliği temellendirememiştir (Fenarî, 2011: 321-327). Yine İbnu'l-Arabî de seyr-i suluktaki sâlikin, sahih inancı elde etmek için kelam yöntemlerini kullanmasını yasaklamıştır. Çünkü kelam kendi tabanına değil muhaliflere ve inkârcılara karşı koymak için geliştirilmiştir. Dolayısıyla kelam iç dinamiklerden beslenen bir yapıdan ziyade, dıştan gelen saldırılardan ve muhaliflerinden beslenmektedir. Bundan dolayı kelamın kapatamadığı noktayı, vahdet-i vücud doktrinini kapattığını ifade etmektedir (İbnu'l-Arabî, 1911: I, 34-36).

"Vahdet-i Vucudun genel seyrini eşyanın zahirinde görülen varlıktan varlığın aynı hakikatine, varlığın hakikatinden Hakk'ın birliğine ve oradan da varlığın birliğine evrilen bir fikri süreç olarak özetlemek mümkündür." (İbiş, 2015: 63-86). Tasavvuf metodunda önce insan esas alınmış ve insandan yola çıkarak Allah'a gidiş metoduna ulaşılmıştır. Tasavvuf erbabının Allah ile olan vahdetin temelinde âleme yönelme vardır. Yani tasavvufta bireyden başlamak esastır. Tasavvufta vahdet bilinci, tecrübî olarak yaşama ve yaşantıya aksettirme şeklindedir (Özköse, 2016, 401-412).

Sonuç ve Değerlendirme

Tasavvuf, İslam'ın mistik bir geleneğidir. Allah, insan ve kainat arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamayı amaçlar. Tasavvufî bakış açısına göre, Allah kainatı yaratmıştır ve her şeyi içeren bir varlık olan Allah'ın kudreti ve hikmeti her şeyin üzerindedir. Tasavvuf, Allah'ı sınırlı bir insan anlayışıyla değil, varlık olarak birliğe ulaşan ve her şeyi kuşatan bir hakikat olarak görür. Bu bakış açısına göre, insan, Allah'ın yaratıcılığının bir yansımasıdır ve Allah'ın varlık tecellisidir. İnsanın gerçek doğası, Allah'a doğru bir yolculuğa çıkması ve Allah'ın birliğiyle bütünleşmesidir. Tasavvufî düşünceye göre, insanın Allah'a ulaşması için içsel bir dönüşüm ve ruhani bir yolculuk gereklidir. Bu yolculuk, nefsi aşma, ego ve dünyevi bağlardan arınma sürecini içerir. Bu süreçte insan, kendi iç dünyasını keşfeder, nefis muhasebesi yapar ve Allah'ın varlığını kalbinde hissetmeye çalışır. Kainat da Allah'ın tecellisidir. Her varlık, Allah'ın güzelliklerini ve isimlerini yansıtır. Kainatta gözlemlenen düzen, denge ve güzellik, Allah'ın yaratma gücünün bir

göstergesidir. Bu nedenle, tasavvufi düşünceye göre, kainatta her şey Allah'ın varlığını yansıtan bir ayettir.

İnsan, Allah'ın varlık tecellisi olarak görülür ve Allah'a ulaşma yolculuğunda içsel dönüşümü gerçekleştirir. Kainat da Allah'ın güzelliklerini yansıtan bir ayet olarak kabul edilir. Tasavvuf, bu ilişkiyi aşk, muhabbet ve bağlılıkla beslemeyi öğütler. Bu ilişki içerisinde öne çıkan en önemli kavram ise tevhiddir. En kısa tanımı olarak Allah'ın birliği olarak ifade edilen bu kavram tasavvufi düşüncede ana temayı oluşturan bir kavramdır. Bu kavram her şeyde tecelli etmekle beraber her şeye yön veren bir konumdur. Tevhid kavramının içselleştirilmesi ile beraber toplumsal vahdetin oluşmasına tasavvufi düşünce etki etmektedir. Zira tasavvuf, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin iyileştirilmesine ve toplumsal birliğin oluşmasına katkı sağlayan birçok öğretiyi sunar. Bunlardan bazılarını şöyle ifade etmek mümkündür:

İnsanlar arasındaki farklılıkları kabul etmek: Tasavvufi düşüncedeki “sen çekilirsene aradan, kalır seni yaradan” fikri farklılığa onay vermek anlamındadır. Kişi doğrudan mutlak varlık ile iletişime geçmekte ve diğer insanların farklılığına karışmamaktadır. Bu da toplumsal vahdet için önemli bir esastır.

Karşılıklı sevgi ve saygı: Tasavvuf, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin temelinde karşılıklı sevgi ve saygı olduğuna inanır. Bu sevgi ve saygı, insanlar arasında bir bağ kurar ve toplumsal birliği sağlar. Çünkü kainattaki herşey Allah'ın tecellileri sonucu oluşmuştur. Mutasavvıflar herşeyin Allah'ın tecellisi olması hasebiyle kutsal olduğu düşüncesinde olmuşlar ve her şeye saygı göstermişlerdir.

İçsel barış ve huzur: Tasavvuf, insanların içsel barış ve huzur bulmalarına yardımcı olur. Çünkü tevhid ilkesi kalplere itminan verir. Bu da insanların içsel huzuru bulmaları ve toplumsal barışın sağlanmasına yardımcı olur.

Paylaşma kültürü: Tasavvuf, insanların zengin veya fakir olmalarına bakmaksızın, diğer insanlarla paylaşma kültürünü teşvik eder. Bu paylaşma kültürü, insanlar arasında bir bağ kurar ve toplumsal birliği sağlar. Zira paylaşmak sadece sadaka ve zekat kavramları üzerinden yapılmamaktadır. Bu noktada devreye giren tasavvuf paylaşmanın sadece maddi olmadığını belirtmektedir. Maneviyatta paylaşımcı olmak ve insanların tevhid ilkesi etrafında toplamak toplumsal vahdetin inşasında çok önemli bir etkidir.

Ahlaki değerlerin öğretilmesi: Tasavvuf, insanların ahlaki değerleri geliştirmesine yardımcı olan bir öğretilerdir. Bu değerler, toplumda iyi davranışların teşvik edilmesine ve kötü davranışların önlenmesine yardımcı olur. Zira tasavvufdaki “adab” kısımları ve nefsin terbiyesi bireyde ahlaki gelişimi etkileyen en önemli hususlardan biridir.

Nihai olarak tasavvufun toplumsal vahdet oluşturma potansiyeline sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Tasavvufi geleneklerdeki “Allah sevgisi” ve “insan sevgisi” gibi temalar, insanlar arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olabilir. Tasavvufi tarikatlar ve cemaatler, birbirleriyle yardımlaşarak ve birbirlerini destekleyerek, tevhid olgusu etrafında toplumda bir dayanışma ağı oluşturabilirler. Bunun yanında tasavvuf barış ve hoşgörü mesajlarına vurgu yaparak, farklı dinler ve kültürler arasında da bir köprü görevi de görebilir. Tasavvufi öğretilerde, herkesin insan olarak eşit olduğu vurgulanır ve insanlığın ortak değerleri ve hedefleri üzerinde odaklanılır. Sonuç olarak, tasavvufun topluma etkisi çok çeşitlidir. İnsanların kişisel gelişimine yardımcı olmanın yanı sıra, birlik ve dayanışma oluşturma potansiyeli ve hoşgörü ve barış mesajları sayesinde toplumsal bağları güçlendirebilir.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (1980). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Ankara.
- Attar, F. (1984). *Tezkiretu'l-Evliya*, Çev.: Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa.
- Bardakçı, M. N. (2021). “İlk Dönem Sûfilerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sufiyye*, 11.
- Burekhardt, T. (1982). *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, Çev.: Fahreddin Arslan, Ribat Yayınları, İstanbul.
- Demirel, V. (1992). “Tasavvuf ve Türk Kültürü”, *Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Demirkol, N. (2022), *Kur'an'a Göre Vahdet Olgusu*, Sonçağ Yayınları, Ankara.
- Demirli, E. (2012). “Vahdet-i Vucud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 42, ss. 430-432). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derin, S. (2010) “Şamlı Bir Sufi: Şeyh Arslan Dımeşkî ve Tevhid Risalesi”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (26), 11.
- Durusoy, A. (2012). Vahdet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 42, ss. 430-432). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Farabî, U. *el-Medinetu'l-Fazila*, y.y. Beyrut.
- Fenari, M. (Fenari) “Vahdet-i Vucuda Dair On Kaide- Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnu'l-Arabî Ait Bir Ruabinin Şerhi”, Çev.: Semih Ceyhan, *Tasavvuf-İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 27.
- Garaudy, R. (2018), *İslam Dünyasının Yükseliş ve Çöküşleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Güzel, A. (2001). “Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevhid”, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Kayseri.
- İbiş, F. (2015) “Kelami Ontoloji Açısından Vahdet-i Vucutçu Tevhid Anlayışına Bazı Eleştiriler”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Samsun, 19, 1.
- İbn Rüşd, E. (2004). *Metafizik Şerhi*, (M. Macit, Çev.) y.y.
- İbn Sinâ, A. (1985). *en-Necat*, y.y. Tahran.
- İbnu'l-Arabî, M. (1911). *el-Futuhatu'l-Mekkiyye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti'l-Kübra, Mısır.
- İbnu'l-Arabî, M. (2013) *Fususul-Hikem*, (Ahmet Avni K. Çev.) Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul.
- İsfahanî, E. N. (1974). *Hilyetu'l-evliya*, y.y. Kahire.
- Kaşanî, A. (2004). *Letâifu'l-A'lam fi İşaratu Ehli'l-İlham- Tasavvuf Sözlüğü*, (Ekrem D. Çev.) İz Yayıncılık.
- Kayserî, D. (2012). *Vahdet-i Vucud Felsefesi*, (Mehmet B. Çev.), İFAV Yayınları, İstanbul.
- Keklik, N. (1990). *Muhyiddin İbnu'l-Arabi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kılıç, H. (2015). *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kindî, Y. (1950). *Resâ'ilü'l-Kindi el-felsefiyye*, y.y. Kahire.
- Kuşeyrî, A. (1995). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi 'ilmi't-tasavvuf*, Dâru'l-Hayr, Beyrut-Dimaşk.
- Kuşeyrî, A. (ts.). *Letâifu'l-İşârât*, Heyetu'l-Mısriyye, Mısır.

- Nicholson, R. (1978). *İslam Sufileri*, (M. Dağ vd.,) Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Ögke, A. (2014). “Varlık Meselesi” *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Öngöre, R. (2011). Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 40, ss. 119-126). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özköse, (2016). “Toplumsal Birliğin Sağlanmasında Sûfi Söylemin Etkisi”, *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dini Söylemin Önemi*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Özköse, K. (2014). “Sufilerin İnanç ve İbadetlere Deruni Yaklaşımları” *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Razî, F. (1999). *Mefâtihu'l-Gayb, (et-Tefsiru'l-Kebîr)* Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.
- Serrâc, N. (1960), *el-Luma*, y.y. Kahire.
- Sunar, C. (1975). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara.
- Sühreverdî, Ş. (1989). *Avarifu'l-Maarif*, Çev.: Hasan Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Sülemî, A. (2001). *Hâkaiku't-Tefsir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Türer, O. (1995). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Uzun, Ş. (2013). *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Yüksel, E. (1990). *Amidi'de Bilgi Teorisi*, İstanbul.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.